

Urfa Şehrindeki Geleneksel Hamamların Mimari Özellikleri*

Emine Ekinci Dağtekin**

Öz

Roma döneminde eyalet başkenti olan ve Edessa Şehri olarak isimlendirilen Urfa'nın önemli yapılarından biri de tarihi hamamlarıdır. Kentte 497 yılında açık ve kapalı olarak yapılan hamamların varlığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde şehir dışından gelen tüccarların yararlanmaları amacıyla çarşılar bölgesinde ve balıklı göllerden çıkan fazla suların aktığı güzergâh üzerinde çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Kent arşivlerinde ismi geçen Bey Kapısı (İbn Maktûl), Mencek, Karaburç, Devekovan (Danakvan), Ayaklı, Kuloğlu, Paşa, Hacı Bey, Muharrem ve Meydan hamamları günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı Dönemi'nde yapılan Sultan, Cıncıklı, Serçe, Arasta, Vezir, Velibey, Şaban ve Sultan Hamamı'na bitişik keçeci esnafının keçe yapımı için kullandıkları Keçeciler Hamamı günümüze ulaşabilen geleneksel hamamlardır. Urfa'daki geleneksel hamamlardan Vezir Hamamı Yusuf Paşa vakfına ait mülhak, Velibey Hamamı ise Velibey vakfının mülkiyetinde mazbut vakıf eseri olup diğer hamamlar özel şahıslara aittir. Velibey Hamamı 2006 yılında, Vezir Hamamı ise 2014 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetimde onarılmıştır. Bu çalışmada, Bursa, İstanbul, Edirne hamamları gibi mimarlık tarihinin genel kaynakları içinde çok fazla yer bulamayan, Urfa kentinin tarihi ve kültürel mirasının bir parçası olan ve günümüze ulaşan geleneksel hamamların literatürde yer bulması, tanıtılması, mimarlık tarihi ve koruma çalışmalarında altlık olarak kullanılabilmesi amacıyla yapılan belgeleme çalışması paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Paşa, Ayşe Hatun, Elazığ, Keban, Türk Hamamı

Architectural Features of Traditional Bathhouses in Urfa

Abstract

The historical bath-houses are among the most significant structures of Urfa, which was named as Edessa City and was a state capital in the Roman era. It is known that there were open and closed bath-houses in the city in the year 497. During the Ottoman Period, various bath-houses serving the merchants travelling from other cities were built in the market area and on the route where excess water from the Pool of Abraham was flowing. Bey Kapısı (İbn Maktûl), Mencek, Karaburç, Devekovan (Danakvan), Kuloğlu, Ayaklı, Paşa, Hacı Bey, Muharrem and Meydan Bath-Houses that are mentioned in the city archives are extinct as of today. Sultan, Cıncıklı, Serçe, Arasta, Vezir, Velibey, Şaban, and Sultan Bath-Houses and Keçeciler Bath-House adjacent to it, which was used by felt makers, were all built during the Ottoman Period and made it to our day. Besides their function for washing and cleaning, bath-houses are social structures that serve various purposes such as having conversations and creating new friendships. The existence and cultural sustainability of bath-house structures are slowly disappearing with the changes in socio-economic structures and bathrooms becoming a part of the household. In this study where the traditional bath-houses of Urfa are reviewed, the traditional bath-houses of the city that are part of the historical and cultural heritage of the city that stand today are examined.

The architectural, functional and structural conditions of these bath-houses have been established with on-site reviews during the years 2007, 2013 and 2019 and also in accordance with the archival information. In this study, the documentation work is shared for the purposes of finding a place for the traditional Urfa bath-houses in the relevant literature in terms of providing publicity, and as a reference for architectural history and preservation projects with their architectural and structural characteristics since such structures are rarely found in the general resources of architectural history unlike Bursa, İstanbul or Edirne bath-houses.

Keywords: Urfa, Edessa, Bath-Houses, Preservation, Documentation.

* DOI: 10.16971/vakiflar.870701

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ocak 2021 / January 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2021 / September 2021

** Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Diyarbakır-TÜRKİYE;

e-posta: edagtekin@dicle.edu.tr; eminedagtekin@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-6868-5267

Giriş

Anadolu mimarlık tarihinde önemli yer edinen geleneksel hamam yapıları, mimari biçim ve işlevleri ile dikkat çeker. Hamamlar, yıkanma ve temizlenme işlevinin yanında dinlenme, sohbet etme ve yeni dostluklar kurma gibi çok sayıda amaca hizmet eden sosyal yapılardır. Yıkanmayı günlük hayatın bir parçası durumuna getiren Yunanlılar, Roma döneminde daha fazla gelişen bir yapı tipinin zeminini oluşturmuştur. Roma'da hamamlar sadece yıkanma yeri değil sportif faaliyetlerin yapıldığı, kitapların okunduğu, müsabakaların seyredildiği özel mekânlar olarak tasarlanmıştır (Ülgen, 1950: 174). İslam ülkelerinde hamam mimarisi VIII. Yüzyılda Emevîler döneminde saray hamamları ile ortaya konulmuştur (Önge, 1995: 9). Selçuklular döneminde, hamamların bir kısmı ılıca ya da kaplıca denilen tabii sıcak sulu, bir kısmı ise suyu ısıtılan türden yapılmıştır (Önge, 1995: 9).

Osmanlı dönemindeki çok sayıda hamam, beden temizliğine verilen öneminin yanı sıra, gelir getirmiş ve toplumun temel sosyalleşme ihtiyaçlarını (Eyice, 1997: 414). Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği 45 civarında hamam ile hem hamam mimarisi gelişmiş hem de bu yapıların şehir hayatı içerisinde rolleri artmıştır (Ertuğrul, 2002: 116; 2009: 249; Yaşar, 2020:68).

Anadolu'da hamamlar tek veya bir külliye dahilinde yapılmış vakıf kuruluşlarıdır. Vakıf eserleri günümüzde şehirlerin kimliğini ortaya koyan, karakterini gösteren, şehrin kadim tarihini belgeleyen en önemli yapılar ve geçmişin en büyük sosyal sorumluluk projeleridir (Zeyrek, 2015: 1-2). Ticari ve sınai kuruluşlar, değirmenler, hanlar, hastaneler, hamamlar, dokuma atölyeleri vakıfları finanse eden birimlerdir. Su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sebiller, kuyular ise hayrat olarak hizmet eden vakıf eserleridir. Hamamlar vakıfların gelir kaynakları arasında yapılmasına rağmen fakirlerin parasız yıkandıkları hizmet yapılarıdır (Bayartan, 2008: 163). Bu tesislerin bakımı ve işletilmesi için, muhtelif adlar altında hizmetçiler tayin edilmiş ve bunlara maaş bağlamıştır (Yediyıldız, 1986: 170-171).

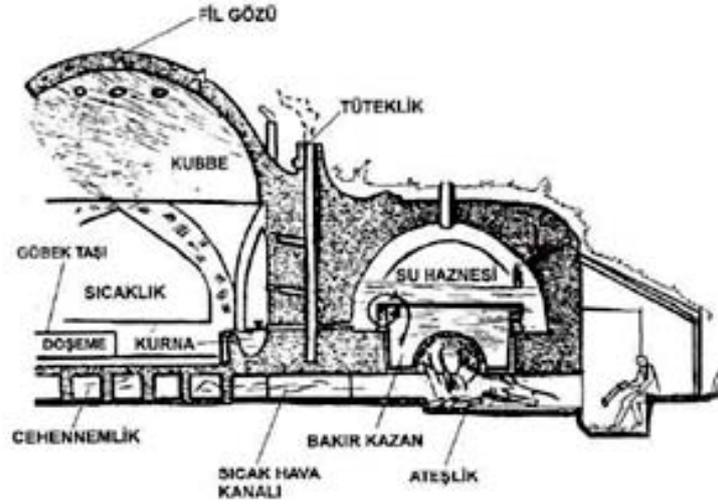
Osmanlı Devleti bu sistemi en yaygın şekilde kullanan devletlerden biri olmuştur (Işık, 2009: 4). Şehirlerde hizmetlerin yerine getirilmesinde topluma en faydalı ve en uygun müessese olan vakıf aracılığıyla yürütülen sosyal ve kültürel hizmetler adeta devletle özdeşleşmiştir (Öztürk, 1983: 2). Vakıf gelirleri ile şehir ve kasabalarda yollar, su yolları, çeşme, han ve hamamlar, köprü ve kervansaraylar, fenerler yaptırılmış; yolların temizlenmesi ve geceleri sokakların aydınlatılması sağlanmıştır (Kuran, 1997: 179; Memiş, 2019: 131-152). Han, hamam, çarşı, ziraî topraklar gibi taşınmazların gelirleriyle hayır kurumlarının finansı yapılan vakıflar "Akar Vakıfları" olarak da anılmıştır (Berki, 1966: 54).

Kullanım durumlarına göre genel hamamlar tek ve çifte hamam olarak sınıflandırılmıştır. Erkeklerin ve kadınların günün belli saatlerinde dönüşümlü kullandıkları hamamlar "tek hamam"lardır. Kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı yapılan birbirine bitişik hamamlar ise "çifte hamam"dır (Arseven, 1956: 517; Aru, 1949: 31; Eyice, 1960: 106; Önge, 1988:404). Anadolu'da bilinen en eski çifte hamam Kayseri Kölük Hamamı ve Sultan Hamamı'dır (Önge, 1995: 9-12).

Selçuklu ve Osmanlı döneminde külliye yakınında, çarşı, konut alanı, kent kapıları yakınında inşa edilen hamamlar, mimari kompozisyonları ve teknik özellikleri ile de dikkat çekicidir. Geleneksel hamamlarının çoğunun dış görünüşü sâde ve mütevâzı olduğundan diğer anıtsal yapılar gibi dikkati çekmez. Dış mimarisinde soyunmalık kubbeleri ile ön plana çıkan hamamlar, iç mimarisinde de aşırılığa kaçmadan, ekonomik bir şekilde inşa edilmiştir (Ülgen, 1997: 177).

Hamamların plan şeması uzun yıllar aynı kalmasına rağmen, mimari kuruluş ve detaylarında farklılıklar

görülür (Önge, 1981: 215). Hamamlarda planlama soyunmalık, (soğukluk yada camekan), ılıklik, sıcaklık, su deposu ve külhan mekanlarından oluşur (Önge, 1988: 412). Bunun yanı sıra aralık, keçelik, su deposu, tandır vb. bölümler de hamamlarda bulunmaktadır. Hamama girilen ilk bölüm soyunmalık ile sokak arasında bulunan giriş holü veya taşlıktır. Soyunmalık, soyunup giyinilen ve oturup dinlenen mekandır. ılıklik, soyunma ve sıcaklık arasında bulunan yıkanma, dinlenme ve helalara geçiş alanıdır. Eyvan ve halvetlerden oluşan yıkanma mekanlarının yer aldığı sıcaklık, hamamın en sıcak ve gösterişli yeridir. Tipoloji çalışması, halvet ve eyvanların sayı ve dizilişlerine göre farklı plan özellikleri gösteren sıcaklığa göre yapılmıştır (Eyice, 1960: 108; Önge, 1988: 409). Su deposu ve külhan sıcaklığın devamında yapılan mekanlardır. Külhana sokaktan ayrı bir giriş ile ulaşılır. Ateşlik, külhanda genellikle kemerli bir niş içerisinde yer alan ocak şeklinde dışarı açılan bölümdür. Ocak, hamam döşemesinden daha düşük kottadır. Su deposunda bulunan bakır su kazanı ocağın üzerindedir. Ocakta yanan odun vb. yakıcı maddelerle kazandaki su ısıtılır. Cehennemlik hamamın sıcaklık ve bazen de ılıklik zeminin altında bulunan 70 ile 150 cm arası yüksekliğe ve 50 cm civarında genişliğe sahip tuğla ve taş sütunların üzerine yerleştirilen taş ve mermer bloklardan oluşan yükseltilmiş döşemenin altında kalan boşluktur (Rifaioğlu, 2018: 549). Ocakta yanan ateşten çıkan ısı ve dumanlar cehennemliğe gider. Cehennemlikte kalan dumanlar duvardaki tüteklik yada tufeklik adı verilen ve kubbe seviyesine kadar yükseltilen toprak veya taştan yapılmış dar duman bacalarından geçerek dışarı atılır. Bu esnada hamam duvarları da ısınmış olur. Tütekliklerin tıkanmasına karşın ılıklik ve sıcaklık yada ılıklik ve soyunmalık duvarları arasında büyük ve yüksek bacalar da yapılmıştır. (Arseven, 1956: 526; Aru, 1949: 37-38; Asatekin, 1978: 65-67; Eyice, 1997:403; Rifaioğlu, 2018: 549; Şekil 1).

Şekil 1: Isıtma tesisatının şematik çizimi (Klinghardt, 1927; Aru, 1949).

Hamamda iç mekanda havuz, seki, niş, kurna, göbektası, ışıklıklar ve fener en belirgin mimari elemanlardır. Kubbe ve tonoz ile örtülü mekanların üst örtüye geçişlerinde pandantif, tromp ve üçgen bingiler kullanılmıştır. Dışarıdan bakıldığında hamamı diğer kubbeli yapılardan ayıran fener, tepe açıklığı (ışıklık ya da aydınlatma tepesi) ve filgözüdür (Aru, 1949: 35; Taşçıoğlu, 1998: 142; Say, 2007: 354). Fil gözleri olarak adlandırılan ışık gözleri çok sayıda ve daire, yıldız, çokgen gibi değişik şekillerle, gruplandırılmış motiflerle, hamamların iç mimarisine zenginlik katmıştır (Önge, 1978: 130-131).

Urfa'da Günümüze Ulaşan Geleneksel Hamamlar

Şanlıurfa, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ruha ve Urfa ismi ile de anılan, Suriye ile sınır oluşturan tarihi bir kenttir. Roma döneminde eyalet başkenti olan Urfa'nın (Edessa Şehri'nin) önemli yapı türlerinden biri de hamamlardır (Segal, 2002: 65, 217). Mar Yeşua (1996: 42) şehirde 497 yılında açık ve kapalı olarak yapılan hamamların varlığından söz eder. Urfa'da balıklı göllerden çıkan fazla suların aktığı güzergâhta ve şehir dışından gelen tüccarların yararlanmaları amacıyla çarşılar bölgesinde çok sayıda hamam yapılmıştır (Şahinalp 2005:148,172; Salname 1927:69). XIX. yüzyılın başlarında şehri gezen Buckingham (1827: 80-83) şehirde günün belli saatlerinde erkeklere ve bayanlara hizmet veren çok sayıda hamam olduğunu belirtir. Yapılan araştırmalarda; kent arşivlerinde ve Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde, günümüze ulaşamayan Bey Kapısı (İbn Maktûl), Mencek, Karaburç, Devekovan (Danakvan), Ayaklı, Kuloğlu, Paşa, Hacı Bey, Muharrem ve Meydan Hamamı ile günümüze ulaşan Sultan, Cıncıklı, Serçe, Arasta, Vezir, Velibey, Şaban ve Keçeciler Hamamı'nın isimlerine rastlanmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 48-51; Dağlı ve Kahraman, 2006: 205; Temelkuran, 1986: 118-123, Gemici, 2017: 210; Gülbıçın, 2006: 37-38).

Urfa'da halk arasında Dergâh olarak anılan ve XVI. yüzyıl Osmanlı resmi kayıtlarında yer alan "Halilü'r-Rahman Zâviyesi" kentte en eski tarihli vakıf olup iki köyün mahsulü, on bağın geliri, iki çiftlik, birçok tarla ve bir hamam bu zâviyenin gelir kaynakları arasındadır. Yusuf Paşa Vakfı 18. asrın ilk çeyreğinde kurulan aile vakfıdır. Vakıf olarak bir cami ve akâr nev'inden 50 adet dükkân, bir hamam, bağ, bahçe ve arazileri bulunmaktadır (Birecikli, 2012: 252). Kentte Halilü'r-Rahman suyundan daha kolay yararlanmak amacıyla hamamların, Balıklıgöl'den çıkan suyun aktığı güzergâh üzerinde kurulmasına özen gösterilmiştir.

İmparatorluğun her yerinde sıkça kullanılan merkezi kubbe etrafında dört yönde dizilmiş, dört eyvan ve dört köşe halvet hücreli haçvari plan tipi Urfa'da da esas alınmış ve gözardı edilemeyen bölgesel geleneklerin de katkısıyla hamam yapıları biçimlenmiştir. Soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet hücrelerinden tesisat donanımlarına kadar Osmanlı hamam mimarisi izlerini taşıyan Urfa hamamlarında görülen tek fark; yöre mimarisinin ve tasarım anlayışının vazgeçilmez elemanı olan eyvanın hamamların soyunmalık bölümünde olmasıdır. Yıkama eyleminden sonra serinlemek ve dinlenmek için düzenlenmiş olan eyvan, soyunmalık bölümünün en belirgin ögesidir (Karıklı, 1998).

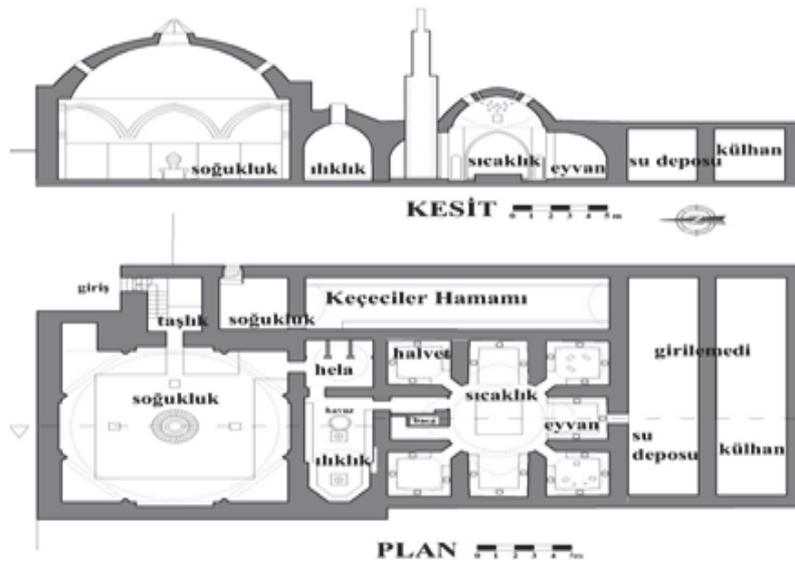
Osmanlı Dönemi'nde yapılan ve günümüze ulaşan yedi hamam yapısından Sultan, Cıncıklı, Serçe, Velibey ve Şaban Hamamı özgün işlevi ile Vezir Hamamı kafeterya, Eski Arasta Hamamı depo, Sultan Hamamı'na bitişik yapılan Keçeciler Hamamı ise keçe yapımı için kullanılmaktadır (Dağtekin, 2007: 42; Şekil 2). Bu çalışmada, kentin tarihi ve kültürel mirasının bir parçası olan ve günümüze ulaşan geleneksel hamamları 2007, 2013 ve 2019 tarihlerinde yerinde gözlem ve arşiv bilgileri doğrultusunda incelenmiştir. Bursa, İstanbul, Edirne hamamları gibi mimarlık tarihinin genel kaynakları içinde çok fazla yer bulamayan, Urfa geleneksel hamamlarının; mimari ve yapısal özellikleriyle literatürde yer bulması, tanıtılması, mimarlık tarihi ve koruma çalışmalarında altlık olarak kullanılabilmesi amacıyla yapılan belgeleme çalışması paylaşılmıştır. Çalışma içerisinde kaynak gösterilmeyen tüm şekil ve resimler yazara aittir.

Şekil 2: Urfa'da günümüze ulaşan hamamlar (1. Sultan Hamamı, 2.Cıncıklı Hamamı, 3. Serçe Hamamı, 4. Arasta Hamamı, 5. Vezir Hamamı, 6. Velibey Hamamı, 7. Şaban Hamamı)

Sultan Hamamı

Kazancı Mahallesi, Sisli Sokak'da yer alan hamamın kapısında bulunan yazıt okunamadığından tarihi bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, IV. Murat'ın (1623 – 1640) Bağdat seferi sırasında bu hamamda yıkanıldığı ve bu nedenle hamama Sultan Hamamı adı verildiği belirtilir (Kürkçüoğlu 1993:54). Kazancı Pazarı civarındadır. Hamamın doğusunda yöreye özgü keçe yapımı için kullanılan mekanlar eklenmiştir. Sokak kodunun yaklaşık 2.00 m. altında yer alan yapıya, dilimli kemerli niş içine yerleştirilen düz lentolu kapıdan itibaren 13 basamak inilerek taşlığa ulaşılır. Beşik tonozlu taşlık mekânından kare planlı, ortasında dilimli kalker taşı ile yapılan havuzlu soyunmalığa geçilir. Soyunmalık mekanının etrafına betonarmeden soyunma kabinleri eklenmiştir. Soyunmalığın güneyinde dikdörtgen planlı ılıklik ve sıcaklik yer alır. Sıcaklık dört eyvan ve aralarda dört halvetin yer aldığı haçvari plan tipine sahiptir. Ortasında kare planlı göbektaşı bulunan sıcaklık mukarnaslı pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür (Şekil 3, Resim 1-6).

Şekil 3: Sultan Hamamı plan ve kesiti

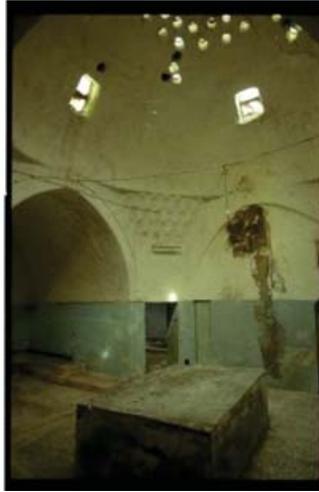
Urfa Şehrindeki Geleneksel Hamamların Mimari Özellikleri

Resim 1: *Soyunmalık*

Resim 2: *Giriş*

Resim 3: *Sıcaklık
(Kürkçüoğlu Arşivi)*

Tromplarla geçilen soyunmalık kubbesi fener ve kasnaksız dört pencere, sıcaklık kubbesi dört adet kareye yakın küçük pencere ve yıldız şeklinde gruplandırılmış dairesel fil gözü ışıklıklar ile aydınlatılmıştır (Resim 1,3). Tonoz ile örtülü ılıklığın ortasında küçük bir havuz yer alır (Resim 6). Ilıklık ve sıcaklık arasında yer alan eyvanda, cehennemlikten gelen fazla dumanın tahliye edildiği, sıcaklık mekanında açılıp kapanan penceresi ile buharın ılıklık bölümüne geçmesini önleyen bir baca yapılmıştır (Şek. 3.).

Resim 4: Havuz

Resim 5: Ilıklık

Resim 6: Ilıklıkta soğuk su havuzu

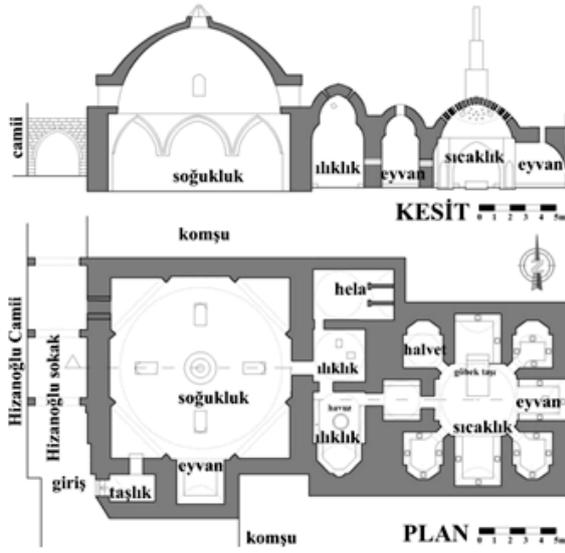
Keçeciler Hamamı

Sultan Hamamı'nın doğu cephesine bitişik yapılan Keçeciler Hamamı, kuzey-güney doğrultusunda soyunmalık ve sıcaklık bölümünden oluşacak şekilde dikdörtgen planlı iki mekandan oluşmaktadır (Şekil 3). Anadolu'da eski bir gelenek olan keçecilik için hamamlarda özel mekanlar yapıldığı bilinmektedir (Önge, 1995: 27). Keçeciler Hamamı, keçeci esnafının keçe pişirmesi amacıyla yapılmıştır (Temelkuran, 1986: 118). Keçeciler, kabartılıp bir beze serilen koyun yünlerini (ham tabir edilen keçeleri) rulo şeklinde sarıp, ayaklarıyla veya kucakta dövülmek suretiyle pişirirler. Hamamın sıcaklığı, su ve dövme işlemi ham keçenin yünlerinin birbirlerine kaynaşmasını sağlar. Dövme işlemi tamamlanan keçeler açık havaya serilerek kurutulur (Kürkçüoğlu, 1993: 57). Keçe yapımı sonrası keçeciler terlemiş ve yorulmuş olan vücutlarını yıkamak için hamama geçerler (Arseven, 1956: 527).

Cıncıklı Hamamı

Karaburç Mahallesi, Hizanoğlu Sokak'ta doğu- batı doğrultusunda konumlanmıştır. Cıncıklı Hamamı'nın batısında Hizanoğlu Camisi yer alır. Cami ve hamam sokak üzerine atılmış payanda kemerlerle birbirine bağlanmıştır (Resim 9). Hamamın yapım kitabesi bulunmamaktadır ancak 1729 yılında onarım kitabesi bulunan Hizanoğlu Camisi ile aynı dönemde inşa edildiği düşünülmektedir (Kürkçüoğlu, 1993: 60). Sokak kodunun altında bulunan hamama, güneybatı köşeden sivri kemer içine oturtulan basık kemerli bir kapıdan açılan taşlık vasıtası ile girilir. Kare planlı soyunmalığın güneyinde bir eyvan yer alır. Güney duvarı dışında diğer duvar boyunca görülen betonarmeden soyunma kabinleri ve ortasındaki fiskiyeli havuz sonradan eklenmiştir (Resim 9). Soyunmalığın doğusunda iki bölümden oluşan ılıklik yer alır. Ilıklığın güney duvarında bulunan ve siyah kadife ile örtülü niş halk tarafından "Seyh Muhammed Ziyareti" olarak adlandırılır (Kürkçüoğlu, 1993:60; Şekil 4, Resim 7-12). Sıcaklık dört eyvan ve aralarda dört halvetin bulunduğu haçvari plan tipinde yapılmıştır.

Urfa Şehrindeki Geleneksel Hamamların Mimari Özellikleri

Şekil 4: Cincıklı Hamamı plan ve kesiti

Resim 7: Soyunmalık

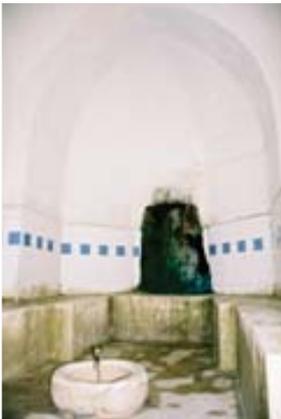
Resim 8: Soyunmalık Kubbesi

Resim 7: Hamam girişi ve kemerli payandalar

Soyunmalıkta kare planlı alandan kubbeye geçişi sivri kemerli dört tromp sağılar. Duvar yüzeyinde yapılan kemerlerin alınıklı ve kubbeye geçiş belirginleştirilerek sıvalı yüzeye hareketlilik kazandırılmıştır. Kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır (Resim 7, 8). Ortasında aydınlatma feneri bulunmaktadır.

Sıcaklık sofasında pandantifle geçilen kubbeye yıldız biçiminde motifler oluşturan fil gözü ışıklıklar, hem süsleme hem de aydınlatma amacıyla yapılmıştır (Resim 12). Eyvanlar beşik tonoz, halvetle kubbe ile örtülüdür. Sokak cepheleri düzgün sıralı kalker taşı olan hamamın, iç mekanları sıvalıdır. Dış duvarların özgün taş yüzeyi kireç badana ile boyanmıştır. Örtüden gelen suyun taşa nüfus etmesinden kaynaklı yüzeyde renk değişimi ve bozulma oluşmuştur (Resim 8, 9).

Resim 10: Ilıklık

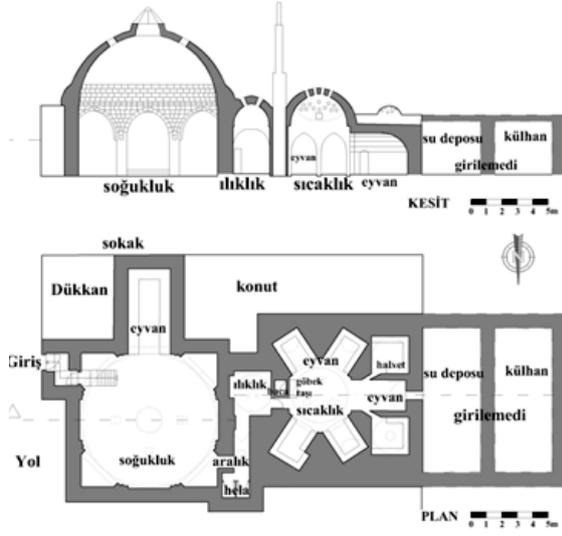
Resim 11: Sıcaklık

Resim 12: Sıcaklık Kubbesi

Serçe Hamamı

Yapım tarihi bilinmeyen hamamın, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde geçen "Samsat Kapısı Hamamı" olduğu tahmin edilmektedir (Temelkuran, 1986:118). Hamam, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Hamama, doğu cephesinde bulunan düz lentolu kapıdan girilir. Sokak zemin kodundan yaklaşık 2.00 m altında olan hamama, 12 basamakla inilerek ulaşılır (Resim 13).

Şekil 5: Serçe Hamamı plan ve kesiti

Resim 13: Giriş ve soyunma kubbesi

Resim 14: Soyunmalık

Kare planlı ve ortasında havuz bulunan soyunmalığın güneyinde beşik tonozlu bir eyvan bulunmaktadır. Kuzey duvarında sonradan yapılan asma katlı soyunma odaları yer alır (Resim 14). Soyunmalığın kuzey batı köşesinden dikdörtgen planlı aralık ve helaya ulaşılır (Resim 16). Sıcaklık beş eyvan ve iki halvetten oluşan yıldız planlıdır. Göbek taşı sıcaklık orta mekânı yerine giriş kapısının güneyinde, 0.60 m genişliğinde, 0.90 m yüksekliğinde duvara dayalı olarak yapılmıştır (Şekil 5., Resim 15). Sıcaklık, ılıklik ve halvetlerde aydınlatma dairesel gruplandırılmış fil gözü ışıklıklarla sağlanır (Resim 17). Duvarlarda yapılan boya ve seramik kaplama kubbeye geçiş elemanlarının yok olmasına sebep olmuştur. Çimento harçlı mozaik ve seramik ile yapılan yeni döşemeler ile özgün döşeme yok edilmiştir. Soyunmalıkta bulunan ve dört adet taş ayak ile taşıtılan dilimli havuz boyanmış, kurnalar ise seramik kaplanan sekiler içine gömülmüştür (Resim 14, 18).

Resim 15: Sıcaklık

Resim 16: Aralık

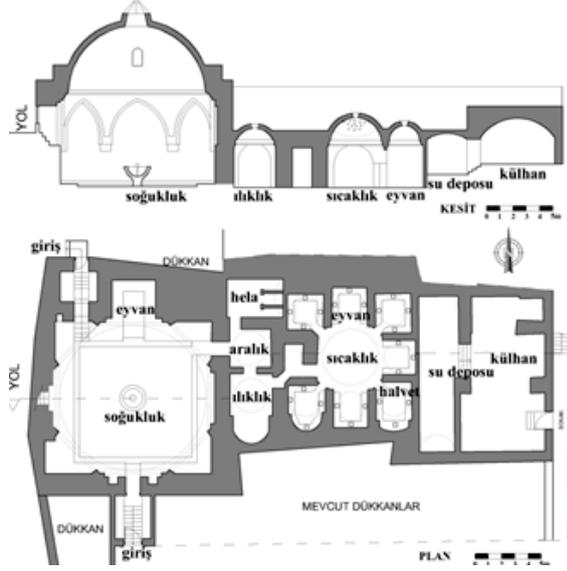
Resim 17: Işıklık

Resim 18: Kurna

Arasta Hamamı

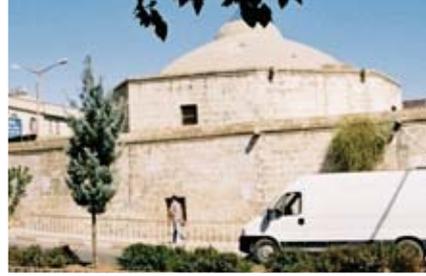
Yapının tarihi ile ilgili bilinen en eski bilgi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndedir. Bu durum yapının XVII. yüzyılda var olduğunu göstermektedir (Temelkuran, 1986: 118). Güneyinde Gümrük Hanı (İsoççu Pazarı) yer alır. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen hamam sokak zemininin yaklaşık 1.70 m altındadır. Hamama kuzey ve güney cephesinden 10 basamaklı merdiven ile girilmektedir.

Şekil 6: Arasta Hamamı plan ve kesiti
(Plan ŞKVKBK Arşivinden düzenlenmiştir.)

Resim 19: Üst Örtü
(Kürkçüoğlu Arşivi)

Resim 20: Soyunmalık Cephe

Resim 21: Soyunmalık

Resim 22: Havuz
(Kürkçüoğlu Arşivi)

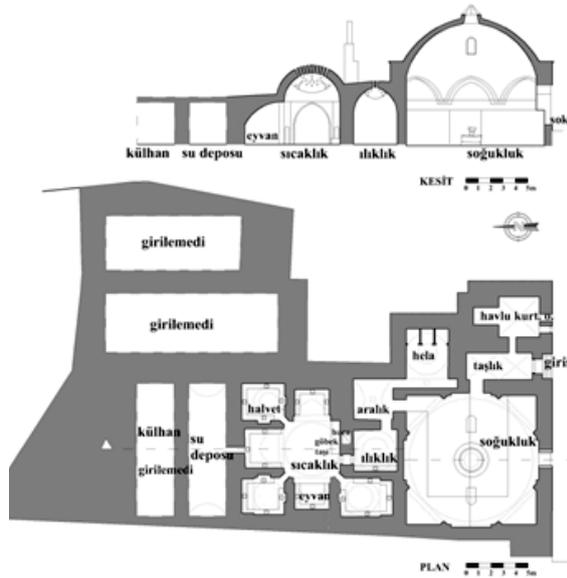
Resim 23: Sıcaklık

Kare planlı soyunmalığın ortasında dilimli gövdeli ve fiskiyeli dairesel bir havuz ve kuzeyinde dinlenme eyvanı yer alır (Resim 21-22). Soyunmalığın kuzey doğu köşesindeki bir kapı ile beşik tonoz ile örtülü aralık ve helalara, bunun güneyinde yine beşik tonozlu ılıklik mekanına geçilmektedir. Ilıklığın doğu-

sunda beşik tonozlu koridor, sıcaklık mekanına açılır. Sıcaklık dört eyvan dört halvet hücrelidir (Şekil6., Resim 23). Çarşı merkezinde yer alan hamamın batı cephesi dışında tüm cephelerinde dükkanlar yapılmıştır. Soyunmalık depo, su deposu ve külhan ise küçük çaplı üretim yapılan kuruyemiş atölyesi olarak kullanılmakta, iç kısmında kalan aralık, ılıklik ve sıcaklık ise yıkıma terk edilmiştir (Resim 19, 20, 23).

Velibey Hamamı

Dabakhane Mahallesinde yer alan hamam, Veli Bey Bin Mahmut 1105 (1693) tarafından yapılmış ve Velibey vakfına ait mazbut vakıf eseridir (Kürkçüoğlu 1993:52). Velibey Hamamı 2006 yılında Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğüne onarılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen hamamın giriş kapısı üzerinde yazıları okunamayan bir kitabe bulunmaktadır. Yapının güneyinde bulunan sivri kemerli niş içerisinde yerleştirilen basık kemerli kapıdan, iki çapraz tonoz örtülü taşlık ile hamama girilmektedir (Resim 24).

Şekil 7: Velibey Hamamı plan ve kesiti
(Kürkçüoğlu 1993'ten güncellenerek düzenlenmiştir.)

Resim 24: Giriş

Resim 25: Soyunmalık

Taşlığın doğusunda bulunan mekânın havlu kurutma odası olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Taşlıktan kare planlı soyunmalığa geçilir. Soyunmalıkta yer alan havuz ve soyunma kabinleri 1990'lı yıllarda yapılan onarım çalışmalarında eklenmiştir (Resim 25). 2017 yılında yapılan onarımda tuğla duvarlar kaldırılmış yerine ahşap malzemeden soyunma odaları yapılmıştır (Resim 25, 26).

Velibey Hamamı'nda, Anadolu hamam mimarisinde mekânsal kurgu içinde soyunmalık ve sıcaklık arasında yer alan ılıklik için ayrı bir mekân yapılmamıştır. Haçvari plan şeması ile oluşturulan sıcaklık bölümünün, soyunmalığa bitişik halvet ve eyvanı ılıklik olarak kullanılmıştır. Sıcaklık, üç eyvan ve üç halvetten oluşmaktadır (Şekil 7, Resim 27).

Resim 26: *Soyunmalık*

Resim 27: *Havuz*
(*Kürkçüoğlu Arşivi*)

Resim 28: *Fil gözü*

Hamamın soyunmalık mekânı köşelerde sivri kemerli tromplara oturan kubbeyle, sıcaklık ise pandantifle geçilen kubbe ile örtülüdür. Soyunmalık kubbesi dıştan sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Sıcaklık ve soyunmalıkta yer alan eyvanlarda tonoz, diğer birimlerde kubbe örtü kullanılmıştır.

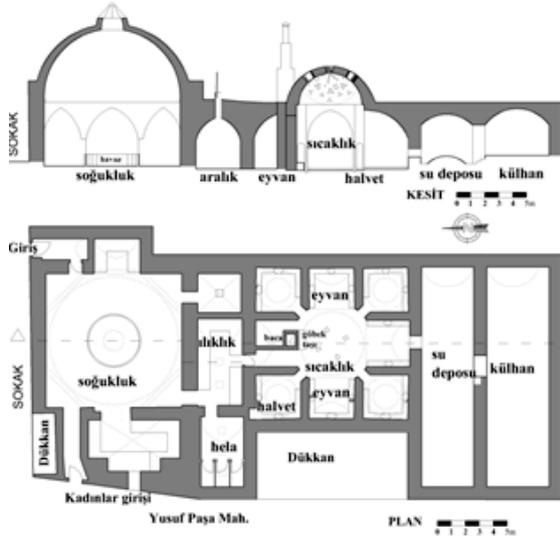
Aydınlatma soyunmalıkta, sekizgen kasnak üzerine oturan kubbenin ortasına denk gelen fener ve kubbe kasnağında bulunan üç pencereden, diğer mekanlarda ise filgözü olarak adlandırılan ışıklıklarla sağlanmıştır (Resim 28).

Hamamın güney giriş cephesinde düzgün kesme kalker taş kullanılmıştır. İç duvarlar ve örtü çimento siva ile sıvanmış, iç duvarlarda çimento siva üzerine beyaz badana boya yapılmıştır. Örtüden gelen yağmur sularının çimento siva içerisine nüfus etmesi ile nem ve rutubet oluşmuştur. Döşeme mermer kaplama ile yenilenmiştir.

Vezir Hamamı

Yusuf Paşa Mahallesi Sarayönü semtinde yer alır. 1703 tarihinde Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Camisi'ne vakfiye olarak yaptırılmış mülhak vakıf eseridir (Kürkçüoğlu, 1993:58). Vezir Hamamı 2014 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetimde onarılmıştır.

Kuzey güney doğrultusunda yerleştirilen hamamın kuzeyinde erkekler, doğusunda kadınlar için olmak üzere iki giriş kapısı bulunur. Kare planlı, çevresinde betonarme soyunma yeri olan soyunmalığın batısında beşik tonozlu, doğusunda ise çapraz tonozlu birer eyvan bulunmaktadır. Soyunmalığın kuzeydoğu köşesinde bulunan mekânda havlu ve peştemaller depolanmıştır. İlık soyunmalığın güneyinden yer alır. Helalara ılıkliktan geçilir. Sıcaklık ortasında göbek taşı olan haçvari planlı, üç eyvan dört halvet hücrelidir. Sıcaklığın kuzeyinde bulunan giriş eyvanı bir bölümü geçiş koridoru, geri kalan kısım ise yıkanma yeri olarak düzenlenmiştir. Cehennemlikten gelen dumanın dışarıya aktarıldığı baca yıkanma alanı içinde çözümlenmiş (Şekil 8, Resim 29-33).

Şekil 8: Vezir Hamamı plan ve kesiti

Resim 29: Üst Örtü (Kürkçüoğlu Arşivi)

Resim 30: Kubbe ve ışıklık

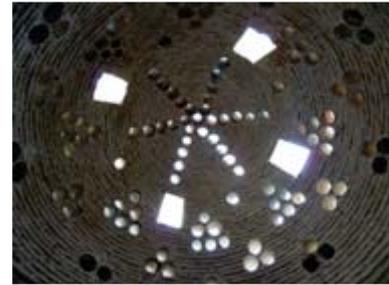
Soyunmalıkta kubbeye geçişi köşelerde kemerli dört tromp sağlar. Kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır. Ortasında küçük bir aydınlatma feneri, kubbe kasnağına yakın yerlerde iki adet pencere yer alır (Resim 28-30). Dikdörtgen formlu ılıklik tonoz ile örtüdür. Pandantifle geçilen kubbe ile örtülü olan sıcaklık kubbesinde üçlü gruplar ile oluşan dairesel ışıklıklar yer alır. Sıcaklıkta eyvanların örtüsü beşik tonozlu, halvetler ise kubbelidir (Resim 31,32).

Resim 31: Soyunmalık

Resim 32: Sıcaklık

Resim 33: Sıcaklık aydınlatma

Vezir Hamamı'nda duvarlarda kalker taşı, üst örtüde ise tuğla kullanılmıştır. 2017 yılında yapılan onarımlarda sıvalı yüzeylerde temizlik yapılarak özgün malzeme ile tamamlamalar yapılmıştır (Resim 31).

Şaban Hamamı

Kazancı mahallesinde yer alır. Hamam ile ilgili bilinen en eski bilgi 1181 (1767) tarihli Kazaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfiyesinde "Şaban Efendi Hamamı" olarak söz edilmesidir (Kürkçüoğlu, 1993:67). Kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen hamama, batı cephesinden 10 basamaklı kare planlı bir taşlık-

Urfa Hamamlarında Görülen Fiziksel Bozulma Ve Değişim

Urfa hamamlarında kullanıcıların bilinçsiz müdahaleleri, düzenli bakım ve onarımların yapılmaması, terk vb. etkenlerden oluşan, insan ve doğal nedenlere bağlı fiziksel bozulmalar ve değişimler tespit edilmiştir.

Dış Etmenlere Bağlı Oluşan Doğal Bozulma; Hamamlarda yağmur ve kar sularının üst örtüden sızması ile zeminde çevrede biriken sular nemlenmeye neden olmaktadır. Hamamlarda düzenli olarak yapılmayan bakımlar, iç ve dış yüzeyde özgün veya özgüne yakın özellikler barındıran yalıtım malzemesinin kullanılmaması ve nemin etkisiyle rutubetlenme görülmektedir. Sıcaklık ve ılıkılığı kısmen yok olan Arasta Hamamı'nda rüzgârlarla gelen tohumlar ve yağışın etkisi ile toprak örtüde bitkilenme ve çiçeklenmeler oluşmuştur (Resim 18, 22). Cıncıklı ve Velibey Hamamı'nın taş duvar cephelerinde boya, yağmur ve kar sularının yüzeyi aşındırması ve zeminden yükselen nemden kaynaklı taşlarda renk değişimi meydana gelmiştir.

İnsanların Neden Olduğu Hasarlar; Kubbe ve dam örtü kaplamalarında onarım ve yalıtım amaçlı kullanılan çimento esaslı malzeme ile yapılara hem gereğinden fazla yük bindirilmiş hem de yapının içine daha fazla suyun nüfus etmesine neden olmuştur (Resim 13, 30). Dış duvarlar ve giriş kapıları, Sultan, Cıncıklı, Velibey, Şaban hamamlarında sıva, boya ve çimento esaslı harçlarla tahrip edilmiştir (Resim 2, 13, 25). İç mekânda duvar ve örtü yüzeyleri genellikle yağlı boya ve badana ile boyanmış (Resim 1, 5, 7, 14, 32, 34), döşemeler beton şap, mozaik ve mermer malzeme ile değiştirilmiştir (Resim 14, 15, 18, 27, 36).

Sultan ve Serçe Hamamı'nda betonarme, Şaban Hamamı'nda ise tuğla malzeme ile asma katlar ve soyunma kabinleri yapılmıştır. Yapılan eklemeler ile mekânsal bütünlük bozulmuş, örtüye geçiş elemanları ve süslemeler zarar görmüştür (Resim 1, 7, 14, 25, 34).

Serçe ve Şaban Hamamı'nda soyunmalıkta bulunan havuz değiştirilmiştir (Resim 15, 26, 31, 35). Hamamlarda aydınlatmayı sağlayan, dıştan fanus ile kapatılan figözleri kısmen korunmasına rağmen, kapatılarak, büyütülerek biçimsel değişime uğrayan ve özgün olmayan şekillerde cam ve metal malzeme ile yenilenmiştir (Resim 17, 18, 30, 37).

Değerlendirme

Urfa'da günümüze ulaşan yedi hamam yapısından Sultan, Cıncıklı, Serçe, Velibey ve Şaban hamamları özgün işlevi ile Vezir Hamamı kafeterya, Eski Arasta Hamamı depo, Sultan Hamamı'na bitişik, ortak su deposu ve külhana sahip olan Keçeciler Hamamı ise keçe yapımı amacıyla kullanılmaktadır.

Vakfiyelerden edinilen bilgilere göre, günümüze ulaşamayan ve çifte hamam tarzında inşa edilen Mencek Hamamı dışında diğer hamamlar kadınlar ve erkeklerin günün belli zamanlarında ayrı ayrı kullandığı tek hamam tipinde yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993:49). Sultan, Eski Arasta, Velibey, Vezir hamamları çarşı bölgesinde, Cıncıklı, Serçe ve Şaban hamamları ise mahallelerde, iki veya üç konutun kapladığı parsellere yerleştirilmiştir. Velibey Hamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vezir Hamamı Yusuf Paşa Vakfı mülkiyetinde diğer hamamlar ise şahıslara aittir.

Urfa hamamları taşlık, soyunmalık, (soğukluk, camekan), aralık, ılıkılık, sıcaklık, su deposu külhan mekanlarından oluşur. Hamamın soyunmalık zemin seviyesinde veya yaklaşık 1,50 m zemin kodu altında olan bir taşlık vasıtası ile girilir. Sultan, Serçe, Arasta ve Şaban hamamları, kentin su sisteminden dolayı zemin kodunun altında yapılmış, "yer altı hamamı yada çukur hamamı" olarak adlandırılan hamamlardır.

Urfa Şehrindeki Geleneksel Hamamların Mimari Özellikleri

Tablo 1: Urfa hamamlarının tipolojik değerlendirmesi

Urfa Hamamları	Sultan Hamamı	Cıncıklı Hamam	Serçe H.	Arasta H.	Velibey Hamamı	Vezir H.	Şaban H.
Tür	Tek hamam						
Kullanım Şekli	Özgün	Özgün	Özgün	Depo	Özgün	Kafeterya	Özgün
Konumuna Göre	Çarşı	Mahalle	Mahalle	Çarşı	Çarşı	Çarşı	Mahalle
Yerleşim Durumu	Yer altı	Sokak seviyesinde	Yer altı	Yer altı	Sokak seviyesinde		Yer altı
Soyunmalık eyvan	Yok	1 Eyvanlı	1Eyvanlı	1Eyvanlı	Yok	2Eyvan	1Eyvanlı
Sıcaklık tipi	Haçvarı	Haçvarı	Yıldız	Haçvarı	Haçvarı	Haçvarı	Haçvarı
Giriş kapısı	1 adet	1 adet	1 adet	2 adet	2 adet	2 adet	1 adet
Şadırvan/Havuz	Dairesel (özgün)	Var (değişmiş)	Dairesel (özgün)	Dairesel (özgün)	Var (değişmiş)		Dairesel (özgün)
Seki	Var (değişmiş)			Var (özgün)	Var (değişmiş)		
Göbektaşı	Dikdörtgen	Var değişmiş		Harap	Var değişmiş		
Ayaklılık	Yok						
Aydınlatma	Soyunmalık	Fener, kubbede pencere	Fener, pencere, kubbede pencere	Fener, kubbede-pencere	Fener, pencere, kubbede pencere	Fener, kubbede pencere	
	Sıcaklık	Işıklık (Fil gözü)					
Malzeme	Taş-tuğla	Taş-tuğla	Taş-tuğla	Taş-tuğla	Taş-tuğla	Taş-tuğla	Taş-tuğla
Süsleme	Alçı geçiş elemanı	Mukarnas geç. elem.	Kesme taş duvar	Kesme taş duvar	Kesme taş duvar	Alçı geçiş elemanı	Mukarnas geç. elem.
	Dilimli kemer içine yerleştirilen giriş	Kemerle, öne çıkarılan giriş		Sivri kemer içine yerleştirilen giriş	Sivri kemer içine yerleştirilen giriş	Kemerle öne çıkarılan giriş	
	Sıcaklık mekanında yapılan çeşitli formlarda fil gözü aydınlatmalar						

XII–XVIII. yüzyılda Antep ve Şam’da inşa edilmiş, “Şeyh, Tabak, Buzuriye, El Afif, Sitti Adhra, Sami ve Eş-Şafi (Ülken, 1948:191-206)” hamamlarında görülen eyvanlı soyunma mekanlarından etkilenerek, kare planlı ve kubbe ile örtülü soyunmalıklarda eyvan yapılmış. Cıncıklı, Serçe, Arasta ve Şaban Hamamı soyunmalığında bir eyvan, Vezir Hamamı’nda ise iki eyvan görülür. Soyunmalıklarda eyvan ögesi bölge hamamları içinde batıya gittikçe biçim, boyut ve sayısal olarak geliştirilmiştir (Dağtekin, 2007:51-54).

Soyunmalık ve sıcaklık arasında yer alan ılıkılık; Sultan, Cıncıklı Arasta Hamamı’nda iki; Vezir ve Şaban Hamamı’nda tek mekandan oluşur. Sultan, Cıncıklı, Arasta Hamamı’nda ılıkılık kubbe ve beşik tonozlu, Vezir ve Şaban Hamamı’nda ise sadece beşik tonozludur. Serçe ve Velibey hamamlarında, Anadolu hamam mimarisinde mekânsal kurgu içinde soyunmalık ve sıcaklık arasında yer alan ılıkılık için ayrı bir mekan yapılmamış, sıcaklık sofasına geçişi sağlayan eyvan ılıkılık olarak işlevlendirilmiştir.

Gaziantep ve Kilis hamamlarında sıcaklıktan gelen buharı kontrol eden aralık (Önge, 1988:408), daha küçük ölçekte sadece Urfa Serçe Hamamı’nda yapılmıştır. Dikdörtgen planlı aralıkta, sıcaklıktan gelen buharın soğyunmalığa geçmesini engellenmek amacıyla tonoz örtüde havalandırma bacası yapılmıştır (Resim 16).

Anadolu hamam mimarisinde hamam tipolojisi, aksiyal ve radyal şemalara bağlı düzenlenen sıcaklıklar mekanı referans alınarak oluşturulmuştur (Önge, 1988:409). Urfa hamamları Eyice’nin (1960:108) oluşturduğu sıcaklık plan tipolojisine göre değerlendirildiğinde; yıldız planlı Serçe Hamamı dışında, diğer hamamlar haçvarı plan tipindedir. Sultan, Cıncıklı, Arasta ve Vezir Hamamı dört eyvanlı ve dört köşe halvetli, Velibey üç eyvanlı ve üç halvetli (plan şemasındaki bir eyvan ve bir halvet ılıkılık olarak kullanılmakta), Şaban dört eyvan ve beş halvet hücrelidir (Tab. 1). Sıcaklık merkezi alanı ve halvetler kubbe, eyvanlar ise tonoz örtülüdür.

Soyunmalıklarda mekanın ortasına gelecek şekilde konumlanmış kaynaklarda şadırvan olarak isimlendirilen bezemeli bir havuz bulunmaktadır (Sözen, 1995:7). Sultan Hamamı'nda 1,5 m. çapında etrafı süslemeli, iki kademeli ve ortasında burmalı bir fiskiyesi olan havuz, Serçe Hamamı'nda dört taş ayak ile taşıtılan etrafı dilimli fiskiyeli havuz, Arasta Hamamı'nda dilimli gövdeli ve fiskiyeli dairesel havuz, Şaban Hamamı'nda yuvarlak ve bir metre derinliğinde dairesel havuz özgün biçimleri ile günümüze ulaşmıştır (Resim 4, 14, 21, 33). Sultan, Cincıklı ve Şaban hamamlarında ılıkliğin ortasında küçük bir havuz yer alır (Resim 4, 10).

Urfa hamamlarında göbekaşı, Sultan ve Cincıklı Hamamında dikdörtgen ve ortada; Serçe, Velibey, Vezir ve Şaban Hamamı'nda merkezi mekânın küçük olmasından dolayı 0.60 m genişliğinde, 0.90 m yüksekliğinde cehennemlikten gelen dağınık dumanın tahliye edildiği ve sıcaklığın girişinde yer alan eyvan içinde çözülen bacanın duvarına bitişik yapılmıştır.

Kent içinde belirgin bir kütleyle sahip olan hamamlar soyunmalık kubbesi, fener ve giriş kapıları ile algılanırlar. Sultan, Cincıklı, Arasta, Velibey ve Vezir Hamamı soyunmalık kubbesi dıştan sekizgen kasnağa oturur. Velibey Hamamı kubbesindeki aydınlık feneri içten ve dıştan yuvarlak, Vezir, Sultan ve Arasta Hamamı'nda içten sekizgen planlı dıştan yuvarlak, Şaban Hamamı'nda içten ve dıştan sekizgen planlıdır. Serçe ve Şaban Hamamı giriş kapıları düz lentoludur. Özgün biçimi ile günümüze ulaşan giriş kapılarından, Sultan, Arasta ve Velibey Hamamı'nın giriş kapıları bir niş içerisine yerleştirilerek belirginleştirilmiştir. Kapının yerleştiği niş ve kenarları düzgün, sıralı kesme taş ile yapılmıştır (Resim 2, 3). Cincıklı ve Vezir Hamamı giriş kapıları basık kemerlidir.

Aydınlatma, tüm hamamların soyunmalıklarında, kubbe ortasında bulunan fenerlere ek olarak Sultan, Arasta ve Şaban Hamamı'nda dört, Serçe ve Cincıklı, Velibey Hamamı'nda üç, Vezir Hamamı'nda iki adet kubbe üzerinde yer alan kenar uzunluğu 0.40m - 0.50 m ebatlarında değişen kare veya kareye yakın dikdörtgen pencerelerden sağlanır. ılık ve sıcaklıkta ise yıldız şeklinde üçlü, beşli gruplar şeklinde motifler sergileyen ile 0.10m-0.16 m. çapında dairesel filgözü ışıklıklardan sağlanmaktadır.

Sade bir görünüm yansıtan Urfa hamamlarında süsleme sıcaklıkta kubbeye geçiş pandantiflerinde ve kubbe kasnağında bulunan mukarnas, soyunmalık havuzları, ışıklık ve kurnalarda görülür (Resim 18, 28). Urfa hamamları yığma yapım tekniğinde kaba yonu, ince yonu, moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Temel ve duvarlar düşey taşıyıcı elemanlardır. Duvarlarda genellikle moloz ve düzgün sıralı taş, kapı kenarlarında düzgün sıralı taş, üst yapı ve geçiş elemanlarında ise tuğla kullanılmıştır. Kalker ve bazalt taşı olan duvarlar 0.70m-1.40 m arasında değişmektedir. Arasta ve Velibey Hamamı düzgün sıralı kesme taş ile yapılmıştır.

Sonuç

Urfa'da zengin su kaynaklarına bağlı olarak çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Arşivlerden edinilen bilgilere göre hamamların büyük bölümü günümüze ulaşmamıştır. Ancak günümüze ulaşan ve özgün işlevi ile devam edenler hamamların varlığı bu kültürün devam etmesine ve yapıların sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır.

Urfa hamamları literatürde çok sayıda örnekte görülen işlevsel ve mekânsal özellikler bakımından Anadolu hamam mimarisi ile ortak özellikler taşır. Bununla birlikte Urfa hamamları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Mezopotamya ve Suriye medeniyetlerinin etkileşimi içinde bir geçiş bölgesi olmuştur. Diyarbakır ve Gaziantep hamamları ile karşılaştırıldığında daha küçük boyutlarda, doğrusal formların tercih edildiği hamamlar inşa edilmiştir. Soyunmalıkta dinlenme eyvanı ve ılıkta soğuk su havuzları,

Urfa Şehrindeki Geleneksel Hamamların Mimari Özellikleri

iç mekânda ve giriş kapılarında düzgün kesme taş kullanımı Suriye'nin etkisi altında gelişen Gaziantep hamamlarının yansıması olarak düşünülmektedir. Bölge hamamlarında birkaç bölümden oluşan ılıklik bölümü Urfa hamamlarında küçültülmüş ve sayısı düşürülmüştür. Soyunmalık merkezinde bulunan fıskiye çanak şeklinde havuz ve kurnalarda yöredeki taş işçiliğinin etkileri görülür.

Urfa hamamlarında cehennemliğin Osmanlı Dönemi hamamlarında olduğu gibi, sıcaklık ve ılıkliğin tümünün altını ısıtacak şekilde kurgulanmamasının nedeni daha küçük ölçekte inşa edilmelerine bağlıdır. Cehennemlikten gelen duman sıcaklığa girişi sağlayan eyvan veya halvet mekânın içinde yapılan duman bacası ile dışarı aktarılmıştır. Bacanın sıcaklık yüzeyinde açılıp kapanan baca penceresi tütelik görevi yaparak buharın kontrol altına alınmasını sağlar.

Sıcaklık sofasının küçük olması, göbekaşının sofanın merkezinde yapılmasını engellemiştir. Göbekaşı, cehennemlik kanalının son bulunduğu ve dumanın tahliye edildiği bacanın duvarına bitişik dar dikdörtgen bir şekilde yapılmıştır.

Toplumsal hayattaki değişimine paralel olarak ekonomik ve kullanım değeri giderek yok olan, özgün mekânsal ve teknik değer taşıyan Urfa geleneksel hamamlarının belgelenmesi, korunması ve yaşatılması için gerekli önlemler alınmalıdır. Hamamların ve hamam kültürünün korunması, geleceğe aktarılması için yerel ve idari yöneticiler, kullanıcı ve işletmecilerin katılımı ile oluşturulacak finansman ve organizasyon destekli projeler oluşturulmalıdır. Bu bağlamda kültürel sürekliliğin devamı için özgün işlevi ile kullanılan hamamların bakım ve onarımlarının devlet tarafından desteklenmesi, ekonomik zorluk yaşayan mülk sahipleri için teşvik edici olacaktır. Farklı işlevlendirilen veya atıl durumda olan hamamların ise mimari ve tarihsel niteliğini bozmadan, günümüz yaşam gereksinimleri göz önüne alınarak, mekan dizimi ve dekorasyonu değiştirilmeden, sosyal açıdan yararlı bir amaca hizmet edecek işlevler verilerek sürdürülebilirlikleri sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Aru, Kemal Ahmet (1949). Türk Hamamlar Etüdü. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Doçentlik Tezi).
- Arseven, Celal Esat (1956). *Türk Sanat Tarihi : Menşeyinden Bugüne Kadar Mimarî, Heykel, Resim, Süsleme Ve Tezyinî Sanatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Asatekin, Gül (1978). The Eski Hamam in Ankara, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Bayartan, Mehmet (2008). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (X-1), 157-175.
- Birecikli, İhsan Burak (2012). "Medine-i Urfa Şer'iyeye Sicillerine (204, 205, 218, 225 No'lu) Göre Urfa Kazası'nda Vakıflar 1845-1899". *Vakıflar Dergisi*, (37), 245-264.
- Buckingham, James Silk (1827). *Travels in Mesopotamia*. London.
- Dağtekin, Emine (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Dağtekin Emine (2019). "A Review Of Hammams Of The Southeastern Region Of Anatolia". *Journal Of Science Part B: Art, Humanities, Design And Planning*, 7(3), 339-346.
- Dağlı, Yücel ve Seyid Ali Kahraman (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ertuğrul, Alidost (2002). Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ertuğrul, Alidost (2009). "Hamam Yapıları ve Literatürü". *TALİD-Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (7-3), 241-266.
- Eyice, Semavi (1960). "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme". *Tarih Dergisi*, (CXI/15), 99-120.
- Eyice, Semavi (1997). "Hamam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İSAM. (15), 402-430.
- Gemici, Nurettin (2017). "Evliya Celebi Seyahatnamesinde Urfa". *Uluslararası Medeniyetler Beşiği Orta-doğu ve Şanlıurfa Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2017*. Şanlıurfa. 210.
- Gökçe, Feyyat (2000). "Yöreye Özgü İnsan / Çevre İlişkileri Bağlamında Bütüncül Bir Koruma Planlaması Konusunda Görüşler". *Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu*. Şanlıurfa. 386-388.
- Gülbiçin, Yaşar (2006). Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Gürçay, Hikmet (1967). "Keçe ve Keçecilik". *Türk Etnografya Dergisi*, (9), 21-32.
- Kıray, Mübeccel Belik (1985). *Kent Sosyolojisi Açısından Tarihi Çevre Koruma*. İstanbul: Aynı Basım.
- Klinghardt, Karl (1927). *Türkische Bader*. Stuttgart: Julices Hoffmann.
- Kültür Bakanlığı Arşivi (2005). "Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Batman Tespit Dosyaları". Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya no: 21.00, 47.00, 63.00,72.01, Diyarbakır, 1-13.
- Kürkçüoğlu, Cihad (1993). *Şanlıurfa'da Su Mimarisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kürkçüoğlu, Cihad (2000). *İnançlar Diyarı Şanlıurfa*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Cihad (2019). Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi. Şanlıurfa.
- Mar Yeşua (1996). *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağları*. (Çeviren: Yılmaz, M.). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Memiş, Mehmet (2019). "Vakfiyelerin Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Camilerinde Vakıf Hizmetleri". *Vakıflar Dergisi*, (51), 131-152.
- Önge, Yılmaz (1978). "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma". *Vakıflar Dergisi*, (12), 130-131.
- Önge, Yılmaz (1981). "Eski Türk Hamamlarında Su Tesisatı İle İlgili Bazı Detaylar". *I. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*. İstanbul.
- Önge, Yılmaz (1988). "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar". *Mimar Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, (I), 403-428.
- Önge, Yılmaz (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. III. İstanbul.
- Polat, Ebru ve Cengiz Can, (2005). "Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasın Korunması: Tanım, Kapsam ve Sorunlar". *Korumada 50 yıl. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları*.
- Urfa Hakkında Salname-1927 (1988)*. Çeviren Kemal Kapaklı, Ankara: Şurkav Yayınları:19, Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş.
- Say, Seda Kula (2007). Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Segal, Judah Benzion (2002). *Edessa (Urfa)-Kutsal Şehir*. Çeviren: A. Arslan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, Metin, Uğur Tanyeli (1980). *Sanat ve Kavram Terimleri Sözlüğü*. Remzi Yayınevi, İstanbul.
- Şahinalp, Mehmet Sait (2005). *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş Ve Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Şahinalp, Mehmet Sait (2006). "Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (1), 105-127.
- ŞKVKBK Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu
- Tamer, Cahide (1974). "Cumhuriyet Devrinde Eski Eser Anlayışı ve Onarım Faaliyetleri". *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1-9.
- Taşçıoğlu, Tülay (1998). *Türk Hamamı*. Unilever ve Duran Ofset Sponsorluğu, İstanbul.
- Temelkuran, Tevik ve Necati Aktaş (1986). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 3-4, İstanbul.
- Ülgen, Ali Saim (1950). "Hamam". *İslam Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi (M.E.B), İstanbul, (5),174-178.
- Yaşar, Ahmet (2020). "1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları" *Vakıflar Dergisi* (53), 67-99.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, (XIII). İstanbul. 153-172,.